

The Role of Human Values in Predicting Trait Anger and Anger Expression Styles Among Adolescents¹

Ali KARABABA² Bülent DİLMAÇ³

ABSTRACT. The aim of this study is to examine the role of human values in predicting trait anger and anger expression styles in adolescents. A total number of 302 students (182 girls and 120 boys) participated in the study. In this study, human values were measured with “Moral Maturity Scale”; trait anger and anger expression styles were measured with “State-Trait Anger Expression Scale”. Data analysis were conducted with SPSS 16.0 statistical package program in .01 significance level. All data were analyzed by *t*-test, correlation and regression. According to the findings of the study, it was seen that human values significantly predicted trait anger and anger expression styles (anger-in, anger-out and anger control). Implications of these findings are discussed and suggestions are presented within the context of literature.

Key Words: Human value, anger, anger expression styles, adolescent

SUMMARY

Purpose and significance: Anger is one of the most fundamental emotions in adolescence. In addition to its importance for life quality of individual, anger which is a universal and natural emotion, also has a important role both in physical and in psychological and social adjustments (Starnes ve Peters, 2004). Hence, it is important to reveal predictors playing role in anger so that anger emotion can be explained and evaluated more comprehensively. In this context, the aim of this study is to examine the role of human values in predicting trait anger and anger expression styles in adolescents. Another aim of the study was to determine whether human values, trait anger and anger expression styles (anger-in, anger-out and anger control) varied according to the gender.

Methods: By using random sampling method, the participants of the study consisted of the 6th, 7th and 8th grade students attending Doğan Demircioğlu Emsan Elementary School in Denizli during the Spring semester of 2012-2013 academic year. The study sample was composed of 302 students (182 girls and 120 boys). In this study, human values were measured with “Moral Maturity Scale” which was developed by Kulaksızoğlu and Dilmaç (1999); trait anger and anger expression styles were measured with “State-Trait Anger Expression Scale” which was developed by Spielberger, at all (1985) and adapted to Turkish by Özer (1994). Data analysis were conducted with SPSS 16.0 statistical package program in .01 significance level. All data were analyzed by *t*-test, correlation and regression.

Results: According to the findings of study, whereas it was found that there were a significant negative relationships between human values and trait anger ($r = -.56, p < .01$), anger-in ($r = -.44, p < .01$), anger-out ($r = -.53, p < .01$); there was a significant positive relationship between human values and anger control ($r = .55, p < .01$). Moreover in this study, it was seen that human values significantly predicted trait anger and anger expression styles (anger-in, anger-out and anger control). Analyses showed that human values predicted %32 of trait anger ($R^2 = .316$; $F_{Reg} = 138,785$), %19 of anger-in ($R^2 = .191$; $F_{Reg} = 70,835$), %28 of anger-out ($R^2 = .278$; $F_{Reg} = 115,299$) and %30 of anger control ($R^2 = .297$; $F_{Reg} = 126,873$). Moreover, other findings indicated that human values, trait anger and anger expression styles did not significantly differ by gender.

Conclusion and discussion: Results showed that human values were an important variable predicting trait anger and anger expression styles (anger-in, anger-out and anger control). From this point of view, it can be said that, as level of human values increases among adolescents, anger emotion is both felt less and reflected positively. Generally, human values are described as norms which play role in preferring something to something. It can be thought that individuals who have human values which consist of values like respect, peace, friendship, tolerance etc. evaluate events and other individuals more positively (Battistich, 2005; Dilmaç, 2007).

¹ Bu çalışma 31 Ekim-2 Kasım 2013 I. Ulusal Değerler Eğitimi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

² Uzm. Psik. Dan. Lütfi Ege Ortaokulu, Pamukkale/Denizli, MEB, Karababa_ali@hotmail.com

³ Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, bulentdilmac@konya.edu.tr

Ergenlerde İnsani Değerlerin Sürekli Öfke ve Öfke İfade Biçimlerini Yordamadaki Rolü⁴

Ali KARABABA⁵ Bülent DİLMAÇ⁶

ÖZ.Bu çalışmanın amacı, ergenlerde insani değerlerin sürekli öfke ve öfke ifade biçimlerini yordamadaki rolünü incelemektir. Araştırmaya toplam 302 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin 182'si kız ve 120'si erkektir. Bu çalışmada, öğrencilerin insani değerler düzeyini belirlemek için “Ahlaki Olgunluk Ölçeği”; sürekli öfke ve öfke ifade biçimlerini belirleyebilmek için ise “Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği” kullanılmıştır. Analizler SPSS 16.0 paket programı aracılığıyla .01 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Veriler t-testi, korelasyon ve regresyon teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, insani değerlerin sürekli öfke ve öfke ifade biçimlerini (öfke-içe, öfke-dışa ve öfke kontrol) anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bulgular alan yazınıyla ilişkisi içinde tartışılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsani değer, öfke, öfke ifade biçimleri, ergen

GİRİŞ

Biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak günlük yaşam içerisinde birtakım durumların içerisinde bulunmakta veya seyirci konumunda olmaktayız. Fenomonolojik alanımız içerisinde yer alan bu durumlar, içerik çeşitliliğine göre bizde farklı duyguların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, otobüsü son anda yakaladığımızda mutlu olurken, tuttuğumuz takımın o hafta maçını kaybetmesi bizde mutsuzluk ve hayal kırıklığı duygularını ortaya çıkarır. Bireylerin sıklıkla karşı karşıya kaldığı temel duygulardan biri de öfke duygusudur. Öfke kavramı Spielberger, Johnson, Russel, Crane, Jacobs ve Worden (1985) tarafından, basit bir kızgınlık duygu durumundan yoğun bir hiddet duygu durumuna kadar değişkenlik gösterebilen geçici bir duygusal durum olarak tanımlanır. Kassınove ve Sukhodolsky (1995), öfkeyi spesifik bilişsel ve algısal bozulmalar, eksiklikler, subjektif etiketlemeler, fizyolojik değişimlerle ilişkili fenomenolojik, negatif bir duygu durumu, sosyal olarak yapılandırılmış bir eğilim ve pekiştirilmiş organize davranış senaryosu olarak tanımlar (Akt., Diril, 2011). Kısaç (2005) ise öfkeyi, bireyin planları, istek ve gereksinimleri engellendiğinde ve durumu haksızlık, adaletsizlik ve kendine yönelik tehdit olarak algıladığında yaşadığı temel duygulardan biri olarak ifade etmektedir. Genel olarak öfke, bireylerin amaçlarına ulaşma sürecinde engellendiklerinde veya bir durumu haksızlık olarak algıladıklarında yaşadıkları, hafif sinirlilikle saldırganlık arasında gidip gelen negatif bir duygu durumu olarak değerlendirilmiştir (Kısaç, 2005; Navaro, 1999).

Öfke, karşılıklı olarak birbirini etkileyen ve etkileşim halinde olan fizyolojik, bilişsel-duygusal ve davranışsal öğelerden oluşan çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır (Robins ve Novaco, 1999). Spielberger vd. (1985) durumsal ve sürekli olmak üzere öfke duygusunun iki farklı şekilde yaşandığını ifade etmişlerdir. Durumsal öfke, daha çok bireyin amaca ulaşma sürecinde engellenmesi sonucunda yaşadığı sinirlilik ve kızgınlığın derecesini ifade ederken; sürekli öfke ise durumsal öfkenin yaşam sürecinde ne sıklıkla yaşandığını ifade eden bir kavramdır. Ayrıca Spielberger vd. (1985) öfke duygusunun, içselleştirme, dışsallaştırma ve öfke kontrolü olmak üzere üç farklı şekilde kimlik bulduğunu belirtmişlerdir: İçselleştirilmiş öfke tarzında birey öfke duygusunu ve düşüncelerini bastırma, görmezden gelme eğilimi gösterirken; dışsallaştırılmış öfke tarzında ise birey öfke duygusunu çevresindeki eşya-kişilere sözel veya davranışsal saldırganlık biçiminde iletme yolunu seçer. Öfkenin kontrol edilmiş tarzında birey bu duygunun farkına vararak etkili ifade kanallarıyla duygusunu dışa yansıtır. Yine Spielberger vd. (1985), bireylerin sahip olduğu değer yargılarının, sosyal ve bilişsel tutumlarının, düşünce tarzlarının öfkenin hissedilmesinde ve ifade edilme biçimlerinde rol oynadığını belirtmişlerdir.

⁴ Bu çalışma 31 Ekim-2 Kasım 2013 I. Ulusal Değerler Eğitimi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

⁵ Uzm. Psik. Dan. Lütfi Ege Ortaokulu, Pamukkale/Denizli, MEB, Karababa_ali@hotmail.com

⁶ Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, bulentdilmac@konya.edu.tr

Yaşanması gereken doğal bir duygu olan öfke, genellikle olumsuz tarzda kimlik bulduğundan dolayı negatif bir duygu olarak tanınır. Aksine öfke duygusu, bireyi tehditlere karşı koruyan, yeni öğrenmeler için bir motivasyon kaynağı olan ve yaşamın sürdürülmesi için gerekli duygusal bir tepkidir (Soykan, 2003). İnsan yaşamında, öfkenin koruyucu-uyum sağlayıcı gibi olumlu etkilerinin yanında, yıkıcı-olumsuz etkileri de vardır. Yaşanılan öfke duygusunu kontrollü bir şekilde ifade etmek yerine, içe atma veya saldırgan bir tutumla yansıtma yolu seçilmesi hem kişinin kendisine hem de çevresiyle olan ilişkilerine zarar verecektir (Erkek, Özgür ve Babacan, 2006). Yapılan araştırmalar da göstermiştir ki, kontrol edilmiş öfkenin benlik saygısı (Koçak, 2008), bilişsel esneklik (Diril, 2011), sosyal yetkinlik (Esen ve Çelikkaleli, 2008) gibi olumlu değişkenlerle pozitif yönde anlamlı ilişki içerisindedir. Bunun aksine, sürekli öfke, bastırılmış öfke ve dışa vurulmuş öfkenin depresyon (Daniel, Goldston, Erkanli, Franklin ve Mayfield, 2009; Köksal ve Gençdoğan, 2007), obsesif kompulsif semptomlar (Kuruoğlu, 2009), nevrozizm (Özyeşil, 2012), probleme olumsuz yaklaşım (Arslan, 2010) gibi olumsuz değişkenlerle pozitif yönde ilişkili olduğu araştırma bulgularında karşımıza çıkmaktadır.

Beck'e göre (1979), yaşamda karşılaşılan çeşitli durumların bireylerde farklı heyecansal tepkiler oluşturmalarının temelinde bireylerin durumlara yüklediği anlamlar yatar. Öfke duygusunun ortaya çıkmasında ve ifade ediliş tarzındaki farklılıklarda etkili olan faktör uyarıcının kendisinden ziyade uyarının birey için ne anlam ifade ettiğidir. Olayların, kişilerin ve nesnelerin birey için ne anlam ifade edeceği noktasında temel kriterlerden biri bireyin sahip olduğu inanç sistemi olan değer kavramıdır. İnsan hayatında önemli bir yer tutan değer kavramı kişinin inançlarını, duygu ve heyecanlarını etkilemekle kalmayıp, tercih ve davranışlarına da yön verebilmektedir (Hofstede, 1980). Kişilerarası ilişkilerde önemli bir yer tutan değer kavramına ilişkin farklı tanımlara yer vermek bu kavramın daha net anlaşılması noktasında önem kazanacaktır. Değer kavramı Dilmaç (1999) tarafından, bireylerin davranışlarını, istek ve niyetlerini, çevresindeki olayları, kişileri, kişilere ait olan özellikleri, nesneleri değerlendirirken başvurduğu bir kriter olarak tanımlanmıştır. Erdem (2003) değeri, belirli bir durumu diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlarken; Rokeach (1973) ise, kişisel veya toplumsal olarak zıt ya da farklı bir davranış biçimi veya yaşam amacına karşı tercih edilen, belirli bir davranış biçimi veya yaşam amacı şeklindeki süre giden bir inançtır biçiminde tanımlamıştır.

Dökmen (2004) değer kavramını, bireylerin hem kendileri için hem de çevresindeki kişiler için anlamlı buldukları davranışları üreten şemalar olarak değerlendirmiştir. Örneğin, birey yardım etme davranışını hem kendisi hem de başkaları için anlamlı bulduğu takdirde gerçekleştirirse, yardım etme davranışını ve yardım etme davranışını ortaya çıkaran şemanın o kişi için bir değer olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Cevizci (2002) değeri, kuramsal bir yönelimden ziyade pratik bir yönelim olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, ona göre değer söz konusu olduğunda mutlaka kişilikten ve öznelikten bahsedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Değerler, bireyin düşünce, tutum, davranış ve yapıtlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkar ve toplumsal bütünselliğin ayrılmaz bir ögesini oluşturur. Bir toplumun yaşamında, her şey değerlere göre algılanır ve diğerleriyle karşılaştırılır. Bireyler, içinde yaşadıkları grup, toplum ve kültür değerlerini benimseyerek, bunları muhakeme ve seçimlerinde birer ölçüt olarak kullanırlar (Dilmaç, 2007). Sosyal davranış olarak da adlandırılan değerler, hemen hemen tüm davranış türlerinin “sosyal eylem, tutumlar, ideoloji, değerlendirmeler, ahlâki yargılar ve gerekçeler, kendini diğerleriyle karşılaştırmalar, kendini diğer insanlara ifade etme ve diğerlerini etkileme girişimlerinin” belirleyici etkenidir (Rokeach, 1973). Değer, bireylerin seçim ve tercihlerinden oluşan bir olgudur. Bu seçim ve tercihler kişinin içinde bulunduğu grupla birebir ilişki içerisindedir. Değer bir grubun niteliğini ya da bir bireyin özelliğini kapalı ya da açık olarak belirten, bireyin içinde bulunduğu davranışın tarzları, araçları ve amaçları arasından tercih yapmasını etkileyen arzu edilebilen bir kavramdır (Kluckhohn, 1951 akt: Koca, 2009, s. 62). Genel olarak değerler, kişilere, hangi davranışların iyi, hangi davranışların kötü olarak değerlendirilmesi noktasında ölçütler sunarak nasıl davranmaları gerektiği konusunda rehberlik eder.

Kişilerin ortak bir noktada buluşmasında bir etken olan değer, aynı zamanda bireyler ve toplumlar arasında sağlıklı ve demokratik ilişkilerin kurulmasında da önemli bir rol oynar (Fitcher, 2006). İnsani değerlerin bireylerin sahip olduğu saldırganlık, şiddet gibi olumsuz tutumlarını ve davranış düzeylerini önemli ölçüde azalttığı; bunun yerine empati, demokratiklik gibi olumlu tutum ve davranışlarını arttırdığını araştırmalar ortaya koymaktadır (Çokdolu, 2013; Sağkal, 2011) Kişiler arası ilişkilere insani değerlerin olumlu katkısının aksine; öfke duygusunun olumsuz katkıları görülmektedir (Aydın, 2005). Öfke duygusunun temel duygulardan biri olduğu dönem ergenliktir. Ergenlik dönemi,

biyolojik, psikolojik, bilişsel ve sosyal açıdan bir gelişme ve olgunlaşmanın yer aldığı, çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemidir (Steinberg, 2007). Bu dönemde ergen, kendisiyle, ailesiyle, toplumla vb. çatışma içindedir ve her şeyi sorgulama ihtiyacı hisseder. Alay edilme, eleştiri, küçümsenme, reddedilme, utandırılma davranışlarına daha duyarlıdır ve bunları benliğine yönelik bir tehdit olarak algılar. Ergenlik döneminde bireyleri etkileyen çeşitli yaşantılar ergenlik döneminin kendine özgü sorunları ile birleştiğinde bireylerin öfke duygusunu yaşama olasılıkları artacaktır (İnanç, Bilgin, Atıcı, 2004; Steinberg, 2007). Ergenlik döneminde yaşanan öfke, içinde bulunulan dönemde oluşturduğu problemlerin yanında, zamanla kalıcılık gösterebilmekte hatta ilerleyen yıllarda antisosyal tepkiler, suç işleme, saldırgan davranışlar, intihar gibi olumsuz durumlara neden olabileceği bildirilmiştir (Snyder, Schrepferman, Mc-Eachern ve DeLeeuw, 2010, akt: Sütçü, Aydın ve Sorias, 2010, s. 58). Evrensel ve doğal bir duygu olan öfkenin ifade ediliş biçimi ve şiddeti, bireyin psikolojik, bedensel ve sosyal uyumunda önemli bir etkidir (Starner ve Peters, 2004). Dönemin karakteristik özelliklerinin de etkisiyle ergenlikte etken duygulardan biri olan öfke duygusu, bireylerin yaşam kalite düzeylerinin belirlenmesinde de önemli bir rol oynar (Aydın, 2005). Öfke duygusunun yaşanmasında ve ifade ediliş tarzında rol oynayabilecek kavramların ortaya çıkarılmasına yönelik ergenlerle gerçekleştirilen bu çalışmanın önem teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmada, ergenlerde insani değerlerin sürekli öfke ve öfke ifade biçimlerini yordamadaki rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın genel amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Ergenlerde insani değerler sürekli öfke düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
2. Ergenlerde insani değerler dışsallaştırılmış öfke düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
3. Ergenlerde insani değerler içselleştirilmiş öfke düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
4. Ergenlerde insani değerler kontrol edilmiş öfke düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Çalışma Grubu

Bu araştırma ilişkisel tarama modeline uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni Denizli il merkezinde öğrenim gören tüm ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, 2012-2013 eğitim-öğretim yılı 2. döneminde Denizli/Merkez Emsan Doğan Demircioğlu İlköğretim Okulunda 6, 7 ve 8. sınıfta öğrenim gören ve araştırmaya basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile dahil edilen 182 kız (%60,3), 120 erkek (%39,7) olmak üzere toplam 302 ilköğretim ikinci kademe öğrencisinden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarz Ölçeği

Araştırmada öğrencilerin sürekli öfke ve öfke ifade tarzı düzeylerinin belirlenmesinde, Spielberger (1983) tarafından geliştirilen ve Özer (1994) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan "Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarz Ölçeği" kullanılmıştır. Dörtlü likert tekniği ile değerlendirilen ölçek, "sürekli öfke" boyutu (10 madde), "kontrol altına alınmış öfke" boyutu (8 madde), "dışsallaştırılmış öfke" boyutu (8 madde) ve "içselleştirilmiş öfke" boyutu (8 madde) olmak üzere 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik çalışmasındaki iç tutarlılık katsayıları, sürekli öfke boyutu için .79, kontrol altına alınmış öfke boyutu için .84, dışsallaştırılmış öfke boyutu için .78 ve içselleştirilmiş öfke boyutu için ise .62'dir (Özer, 1994). Sütçü ve Aydın (2008) ve Gültekin (2008) tarafından ölçeğin ikinci kademe öğrencileri için geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları yapılmış ve ölçeğin kabul edilebilir geçerlilik ve güvenirlik değerlerine sahip olduğu belirtilmiştir. Sürekli, dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş öfke boyutlarında puanların düşük olması olumlu olarak değerlendirilirken; kontrol altına alınmış öfke boyutunda ise puanların yükselmesi olumlu olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırma kapsamında toplanan veriler ile yapılan analizde iç tutarlılık katsayıları sırasıyla sürekli öfke boyutu için .86, dış vurulmuş öfke boyutu için .82, bastırılmış öfke boyutu için .69 ve kontrol altına alınmış öfke boyutu için ise .84'tür.

Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Araştırmada öğrencilerin insani değer düzeylerinin belirlenmesinde “Ahlaki Olgunluk Ölçeği” kullanılmıştır. Ahlaki olgunluk ölçeği Dilmaç (1999) tarafından geliştirilen toplam 66 maddeden oluşan 4’lü likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin geçerlik-güvenirlik çalışmasında iç tutarlılık katsayısının .73 olduğu belirtilmiştir (Dilmaç, 1999). Bu araştırma kapsamında toplanan veriler ile yapılan analizde iç tutarlılık katsayısı .91’dir.

Verilerin Toplanması ve Analiz

Araştırma verileri 2012-2013 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminde ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinden elde edilmiştir. Uygulama işlemi araştırmacı tarafından gruplar halinde sınıf ortamında gerçekleştirilmiştir. Uygulamadan önce öğrencilere araştırmanın amacı, kullanılan ölçme araçlarının nasıl cevaplanacağı konusunda gerekli ön bilgiler verilmiş ve gönüllülük esas alınmıştır. Ölçekler puanlanmadan önce gözden geçirilerek eksik işaretleme yapan katılımcıların formları araştırma verilerine dahil edilmemiştir. Verilerin analizinde SPSS 16. programı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Korelasyon katsayısı, değişkenlerin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla T-testi ve bağımsız değişkenin bağımlı değişkenleri yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla ise regresyon analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı doğrultusunda toplanan verilerin istatistiksel analizleri yapılmış ve elde edilen bulgular aşağıda açıklanmıştır.

Tablo 1. *İnsani Değer ile Sürekli Öfke ve Öfke İfade Biçimleri Puanlarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları*

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	ss	t	p
İnsani Değer	Kız	182	227,70	19,01	1,726	,085
	Erkek	120	220,12	23,18		
Sürekli Öfke	Kız	182	21,77	6,36	1,171	,242
	Erkek	120	20,90	6,23		
İçselleştirilmiş Öfke	Kız	182	16,38	4,56	1,202	,230
	Erkek	120	15,74	4,53		
Dışsallaştırılmış Öfke	Kız	182	16,79	4,95	1,800	,073
	Erkek	120	15,73	5,06		
Kontrol Edilmiş Öfke	Kız	182	20,76	5,23	-1,952	,052
	Erkek	120	22,01	5,71		

*p< .01

Tablo 1’de görülebileceği üzere, ergenlerin insani değer, sürekli öfke, içselleştirilmiş öfke, dışsallaştırılmış öfke ve kontrol edilmiş öfke düzeyi puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda, kız ve erkek öğrenciler arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p> .01).

Tablo 2. Ergenlerde İnsani Değer Düzeyleri İle Sürekli Öfke ve Öfke İfade Biçimleri Arasındaki İlişkileri Gösteren Korelasyon Değerleri

Değişkenler	İnsani Değer	Sürekli Öfke	İçselleştirilmiş Öfke	Dışsallaştırılmış Öfke	Kontrol Edilmiş Öfke
İnsani Değer	1				
Sürekli Öfke	-.562*	1			
İçselleştirilmiş Öfke	-.437*	.612*	1		
Dışsallaştırılmış Öfke	-.527*	.754*	.622*	1	
Kontrol Edilmiş Öfke	.545*	-.658*	-.432*	-.644*	1

*p< .01

Tablo 2’deki analiz sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, insani değer ile sürekli öfke ($r = -.56$, $p < .01$), içselleştirilmiş öfke ($r = -.44$, $p < .01$) ve dışsallaştırılmış öfke ($r = -.53$, $p < .01$) arasında negatif yönde; kontrol edilmiş öfke ($r = .55$, $p < .01$) ile ise pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırma sonuçları, kontrol edilmiş öfke ile sürekli öfke ($r = -.66$, $p < .01$), içselleştirilmiş öfke ($r = -.43$, $p < .01$) ve dışsallaştırılmış öfke ($r = -.64$, $p < .01$) arasında olumsuz yönde anlamlı bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Ergenlerde İnsani Değerin Sürekli Öfke ve Öfke İfade Biçimlerini Yordamasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı Değişken	Yordanan Değişken	B	SH _B	Beta	t	p	R	R ²	F
İnsani Değer	Sürekli Öfke	-.170	.014	-.562	-11,781	.000	.562	.316	138,785
	İçselleştirilmiş Öfke	-.096	.011	-.437	-.437	.000	.437	.191	70,835
	Dışsallaştırılmış Öfke	-.127	.012	-.527	-10,738	.000	.527	.278	115,299
	Kontrol Edilmiş Öfke	.143	.013	.545	11,264	.000	.545	.297	126,873

*p< .01

Tablo 3’teki ergenlerde insani değer’in sürekli öfke ve öfke ifade biçimlerini yordayıp yordamadığına ilişkin basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, insani değer’in sürekli öfkeyi ($R^2 = .316$, $F_{Reg} = 138,785$, $p < .01$), içselleştirilmiş öfkeyi ($R^2 = .191$, $F_{Reg} = 70,835$, $p < .01$) dışsallaştırılmış öfkeyi ($R^2 = .278$, $F_{Reg} = 115,299$, $p < .01$) ve kontrol edilmiş öfkeyi ($R^2 = .297$, $F_{Reg} = 126,873$, $p < .01$) anlamlı şekilde yordadığı görülmektedir. İnsani değer’in sürekli öfkeye ilişkin toplam varyansın yaklaşık %32’sini; içselleştirilmiş öfkeye ilişkin toplam varyansın yaklaşık %19’unu; dışsallaştırılmış öfkeye ilişkin toplam varyansın yaklaşık %28’ini ve kontrol altına alınmış öfkeye ilişkin toplam varyansın ise yaklaşık %30’unu açıkladığı görülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, ergenlerde insani değerlerin sürekli öfke ve öfke ifade tarzlarını yordamadaki rolü incelenmiştir. Bulgulara bakıldığında, insani değer ile sürekli öfke, içselleştirilmiş öfke ve

dışsallaştırılmış öfke arasında negatif yönde; kontrol edilmiş öfke ile ise pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ayrıca analiz sonuçları göstermiştir ki, insani değerler ergenlerde sürekli öfke ve öfke ifade biçimlerini yordamada etkili bir değişkendir. Araştırma bulgusu doğrultusunda söylenilebilir ki, ergenlerde insani değerler düzeyi arttıkça, günlük yaşamda ve ergenlikte sıklıkla hissedilen temel duygulardan biri olan öfke duygusu hem daha az hissedilmekte hem de olumlu şekilde ifade edilebilmektedir. Beck (1979) duyguların hissedilmesinde ve bunların farklı şekillerde ortaya konulmasının temelinde, bireylerin karşılaştıkları durumlara yüklediği anlamların rol oynadığını belirtmiştir. Bu ifade doğrultusunda, olayların, kişilerin, nesnelerin bireyler için ne anlam ifade edeceği noktasında bir kriter görevinde bulunan değer kavramının öfke duygusunun şiddetinde ve ifade ediliş tarzında rol oynadığını ortaya koyan araştırma bulgusu şaşırtıcı olmayacaktır. Genel olarak değerler, bireylerin bir tepkiyi veya tutumu diğerine tercih etmesinde rol oynayan standartlar olarak tanımlanır. Saygı, hoşgörü, dostluk, barış vb. değerlerin birleşiminden bir araya gelen insani değerler, bireyin karşılaştığı durumu daha olumlu, adil değerlendirmesine ve diğer kişilere daha saygılı, demokratik yaklaşmasını sağlayabilmektedir (Battisitch, 2005; Dilmaç, 2007).

Alan yazın incelendiğinde yukarıda belirtilen araştırma bulgusunu doğrudan destekleyecek bir çalışmaya ulaşılamamış olmasına rağmen, araştırma bulgusuyla dolaylı olarak paralellik gösteren araştırmalara rastlanılmıştır. Saldırganlığın duygusal temellerinden olan öfke duygusu ile saldırganlık kavramları aynı çerçevede bir araya getirilmelerine rağmen benzer anlamları taşımamaktadırlar. Saldırganlık bir tepki biçimi iken, bu davranışın ortaya çıkmasında sadece öfke duygusu değil başka faktörlerde etkili olabilmektedir (Deffenbacher, 1999). Saldırganlığı öfkenin bir sonucu olarak değerlendirdiğimizde, alan yazında saldırganlıkla ilgili gerçekleştirilen çalışmaların araştırmamızda ulaşılan insani değer ile sürekli öfke ve dışsallaştırılmış öfke arasındaki negatif yöndeki anlamlı ilişkiyi desteklediği görülmektedir. Avcı (2010) ergenlerle gerçekleştirdiği araştırmasında, ahlaki tutum ile saldırganlık ve şiddet arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Çokdolu (2013) saygı, dostluk, dürüstlük, sabır, doğru davranış, yardımseverlik, paylaşmak, sorumluluk, adalet ve liderlik değerleri temelinde oluşturulan karakter eğitimi programının ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinde saldırganlık düzeyine etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin saldırganlık düzeylerinde anlamlı derecede azalma olduğu görülmüştür. Yine, Sağkal (2011) yaptığı araştırmada, barış temelli eğitim programının altıncı sınıf öğrencilerinde saldırganlık eğilimlerini azaltırken, empati düzeylerini arttırdığı bulgusuna ulaşmıştır. Kakçı (2009) ahlaki olgunlukla zorbalık arasındaki ilişkiyi araştırdığı araştırmasında, başkalarının mutluluğunu önemseme, hırslarını kontrol altında tutabilme, uyumlu olma, çevreye duyarlı olabilme erdemleriyle zorbalık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonucunu destekler nitelikte, insani değerlerin olumsuz değişkenlerle negatif yönde anlamlı ilişki içerisinde olduğunu ortaya koyan bu araştırmalar ışığında, insani değerlerin yıkıcı tepkilerin ortaya çıkmasına engel olduğu söylenilebilir. Araştırma sonucuna göre, öfke duygusunun olumsuz ifade biçimleri yerine olumlu ileti kanallarıyla başkalarına iletilmesinde rol oynadığı görülen insani değerlerin empati (Erken, 2009; Reeves, Bowman ve Cooley, 1989), sosyal yeti (Cheung ve Lee, 2010), akademik başarı (Benninga, Berkowitz, Kuehn ve Smith, 2003) benlik saygısı (Traş, 2013), öz-düzenleme stratejileri (Magno, 2009), öz-anlayış (Dilmaç, Deniz ve Deniz, 2009) gibi olumlu değişkenlerle arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Kontrol edilmiş öfke ile olumlu psikolojik değişkenler ve beceriler arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi, araştırma bulgusunda olduğu gibi, diğer araştırmalarda da görmekteyiz. Bu çalışmalar incelendiğinde, sosyal yetkinlik (Esen ve Çelikkaleli, 2008), kişiler arası sorun çözme becerisi (Bedel, 2011), bilişsel esneklik (Diril, 2011), benlik saygısı (Koçak, 2008) gibi olumlu değişkenlerle sürekli öfke, bastırılmış öfke ve dışa vurulmuş öfke arasında negatif yönde; kontrol edilmiş öfke ile ise pozitif yönde ilişkinin olduğu görülmektedir. Bunun aksine sürekli öfke, bastırılmış öfke ve dışa vurulmuş öfkenin depresyon (Daniel vd., 2009; Köksal ve Gençdoğan, 2007), obsesif kompulsif semptomlar (Kuruoğlu, 2009), nevrozizm (Özyeşil, 2012), probleme olumsuz yaklaşım (Arslan, 2010) gibi olumsuz değişkenlerle pozitif; kontrol edilmiş öfkenin ise negatif yönde ilişkili olduğu araştırma bulgularında karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, araştırmada insani değer, sürekli öfke ve öfke ifade biçimlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır. Alan yazın incelendiğinde, insani değerler ile cinsiyet değişkeni arasında gerçekleştirilen çalışmaların araştırma bulgusuyla paralellik göstermediği görülmektedir. Myyry ve Helkama (2001) üniversite, Yiğit ve Dilmaç (2011) ve Dereli ve Aypay (2012) ise lise öğrencileriyle gerçekleştirilen çalışmalarda kız öğrencilerin insani değerler

düzeyinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulgusunu ortaya koymuşlardır. Bazı araştırmalar da cinsiyet ile değer tercihleri arasında farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır (Aydın, 2003; Dilmaç, Deniz ve Deniz, 2009; Mehmedoğlu, 2006). Cinsiyetler arasındaki insani değer düzeylerinin ve değer tercihlerinin farklılığı, ailenin ve toplumun erkek ve kadın cinsiyetine yükledikleri rollerin farklı olmasından kaynaklanabilir. Örneğin geleneksel anlayışta, sevecenlik, anlayışlılık, sabırlılık, sadıklık, yardımseverlik, hassaslık ve duygusallık gibi özellikler kadınla ilişkili görülürken; etkileyicilik, güçlülük, cömertlik, hırslılık, baskınlık ve duygularını açığa vurmama gibi özellikler erkekle ilişkili görülür. Toplum tarafından normal olarak karşılanan ve bireyin göstermesi beklenen eğilimler, tutumlar ve davranışlar olan cinsiyet rolleri bireylerin benlik yapısının bir özelliği olabilmektedir (Dökmen, 2006). Sürekli öfke ve öfke ifade biçimleri ile cinsiyet değişkeni arasında gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde ise tutarlı bir ilişkiden söz etmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Araştırma bulgusunu destekleyen çalışmaların yanında (Boman, 2003; Karataş, 2008); farklı bulguları ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Gündoğdu, 2010; Sütçü ve Aydın, 2008). Öfkenin yaşanması ve ifade ediliş biçimi kişiden kişiye ve toplumdaki topluma değişebilirlik özelliği göz önüne alındığında cinsiyetin başka değişkenlerle birlikte etkisinin araştırılması daha tutarlı sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Özetle, bu çalışmanın sonuçları, insani değerlerin öfkenin yaşanması ve ifade edilmesi açısından önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bu role eşlik edebilecek ara değişkenlerin varlığına yönelik gerçekleştirilecek çalışmaların, öfke kavramının daha kapsamlı değerlendirilmesi noktasında önem teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu araştırma sonucunun deneysel çalışmalarla ve farklı örneklem gruplarıyla çok yönlü değerlendirilmesi bulguların geçerliğini ve genellenebilirliğini artıracak, alan yazına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, C. (2010). Öfke ve Öfkeyi İfade Etme Biçimlerinin Stresle Başa Çıkma ve Kişiler Arası Problem Çözme Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 7-43.
- Avcı, A. (2010). *Eğitimde Şiddet Olgusu Lise Öğrencilerinde Şiddet, Saldırganlık ve Ahlaki Tutum İlişkisi Küçükçekmece İlçesi Örneği*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 121-144.
- Aydın, B. (2005). *Çocuk ve Ergen Psikolojisi* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Battistich, V. (2005). *Character Education, Prevention and Positive Youth Development*. DC: Character Education Partnership.
- Beck, A. T. (1979). *Cognitive Therapy and The Emotional Disorders*. Boston: International University Press.
- Bedel, A. (2011). *Kişilerarası Sorun Çözme Beceri Eğitiminin Ergenlerin Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzlarına Etkisinin İncelenmesi*. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Benninga, J. S., Berkowitz, M. W., Kuehn, P. & Smith, K. (2003). The Relationship of Character Education Implementation and Academic Achievement in Elementary Schools. *Journal of Research in Character Education*, 1(1), 19-32.
- Boman, P. (2003). Gender Differences in School Anger. *International Education Journal*, 4(2), 71-77.
- Cevizci, A. (2002). *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (5. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çokdolu, N. (2013). *Karakter Eğitimi Programının İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Çatışma Çözme ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi*. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Daniel, S. S., Goldston, D. B., Erkanli, A., Franklin, J. C. & Mayfield, A. M. (2009). Trait Anger, Anger Expression, and Suicide Attempts Among Adolescents and Young Adults: A Prospective Study. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 38(5), 661-671.
- Deffenbacher, J. L. (1999). Cognitive-Behavioral Conceptualization and Treatment of Anger. *JCLP/In Session: Psychotherapy In Practice*, 55.
- Dereli, E. ve Aypay, A. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve İşbirliği Yapma Karakterlerinin İnsani Değerlerini Yordaması ve Bu Özelliklerinin İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 1249-1270.

- Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği İle Eğitimin Sınanması*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dilmaç, B. (2007). *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, İstanbul.
- Dilmaç, B., Deniz, M. ve Deniz, M. E. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Öz-anlayışları İle Değer Tercihlerinin İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 9-24.
- Diril, A. (2011). *Lise Öğrencilerinin Bilişsel Esneklik Düzeylerinin Sosyo-Demografik Değişkenler ve Öfke Düzeyi İle Öfke İfade Tarzları Arasındaki İlişki Açısından İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Dökmen, Ü. (2004). *Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Var Olmak Gelişmek Uzlaşmak* (13. Baskı). İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Dökmen, Z. Y. (2006). *Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Erdem, A. R. (2003). Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 55-72.
- Erkek N., Özgür G. ve Babacan, G. A. (2006). Hipertansiyon Tanısı Alan Hastaların Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzları. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(2), 9-18.
- Erken, M. (2009). *Empati Becerisinin Ahlaki Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Esen, B. K. ve Çelikkaleli, Ö. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Yetkinlik Düzeyleri İle Sürekli Öfke ve Öfke İfade Biçimlerinin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 37-49.
- Fichter, J. (1999). *Sosyoloji Nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Gültekin, F. (2008). *Saldırganlık ve Öfkeyi Azaltma Programının İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Üzerindeki Etkisi*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gündoğdu, R. (2010). 9. Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme, Öfke ve Saldırganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 257-276.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequence*. Beverly Hills CA: Sage.
- İnanç, B. Y., Bilgin, M. ve Atıcı, M. K. (2007). *Gelişim Psikolojisi: Çocuk ve Ergen Psikolojisi* (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kakçı, K. (2009). *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri İle Duygu Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karataş, Z. (2008). Lise Öğrencilerinde Öfke ve Saldırganlık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 277-294.
- Kısaç, İ. (2005). Gençlerin Öfkelerini İfade Ettikleri Hedef Kişiler. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 71-81.
- Koca, A. İ. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Değerleri ve Bireysel Özellikleri İle Kariyer Tercihleri Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi'nde Bir Araştırma*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Koçak, E. (2008). *Ergenlerde Yalnızlığın Yordayıcısı Olarak Benlik Saygısı ve Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzlarının İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Köksal, F. ve Gençdoğan, B. (2007). Depresif Olanlar İle Olmayanların Suçluluk, Utanç ve Öfke Tarzlarının İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 163-175.
- Kuruoğlu, D. S. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Sürekli Öfke Düzeyleri, Öfke İfade Tarzları İle Obsesif Kompulsif Semptomları Arasındaki İlişki*. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Magno, C. (2009). Self-Regulation and Approaches to Learning in English Composition Writing. *Tesol Journal*, 1, 1-16.
- Mehmedoğlu, U. (2006). *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Myrsky, L. & Helkama, K. (2001). University Students' Value Priorities and Emotional Empathy. *Educational Psychology*, 21(1), 25-40.
- Navaro, L. (1999). *Bir Cadı Masalı*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Özer, K. (1994). Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçekleri Ön Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 26-35.
- Reeves, T. G., Bowman, J. T. & Cooley, S. L. (1989). Relationship Between the Client's Moral Development Level and Empathy of the Counseling Student. *Counselor Education and Supervision*, 28, 299- 304.
- Robins, S. & Novaco. R.W. (1999). Systems Conceptualization and Treatment of Anger. *Journal of Clinical Psychology*, 55, 325-337.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. NewYork: The Free Press.
- Sağkal, A. S. (2011). *Barış Eğitimi Programının İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Eğilimleri, Empati Düzeyleri ve Barışa İlişkin Görüşleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Soykan, Ç. (2003). Öfke ve Öfke Yönetimi. *Kriz Dergisi*, 11(2), 19-27.
- Spielberger, C. D., Johnson, E. H., Russel, F. S., Crane, R. S., Jacobs, G. A., & Worden, T. J. (1985). The Experience and Expression of Anger: Construction and Validation of an Anger Expression Scale. In M. A. Chesney, be R. H. Roseman (Ed). *Anger and Hostility in Cardiovascular and Behavioral Disorder*, 5-30. New York: Hemshire/Mcgraw-Hill.
- Starner T. M. & Peters R. M. (2004). Anger Expression and Blood Pressure in Adolescents. *The Journal of School Nursing*, 20(6), 335-342.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Çev. Ed. Figen Çok). Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.
- Sütcü, S. T. ve Aydın, A. (2008). İki Farklı Öfke Ölçeğinin Çocuk ve Ergenler İçin Psikotmetrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, (9)2, 93-108.
- Sütcü, S. T., Aydın, A. ve Sorias, O. (2010). Ergenlerde Öfke ve Saldırganlığı Azaltmak İçin Bilişsel Davranışçı Bir Grup Terapisi Programının Etkiliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, (25)66, 57-67.
- Traş, Z. (2013). *Ergenlerde Benlik Saygısının Ana Baba Tutumları ve Değerler Açısından İncelenmesi*. 1. Ulusal Değerler Eğitimi Kongresi, (Bildiri Özeti), Konya.
- Yiğit, R. ve Dilmaç, B. (2011). Ortaöğretim Öğrencilerinin Sahip Oldukları İnsani Değerler İle Akademik Erteleme Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(Aralık), 159-177.